

Het Oude Testament als inspiratiebron

Wat moeten we met het Oude Testament? Die vraag is bijna net zo oud als de christelijke kerk. De eerste christenen kenden nog geen Nieuwe Testament; hun heilig boek was het Oude Testament. Maar al in de tweede eeuw kwam er verzet tegen het idee dat de god van het Oude Testament dezelfde is als de vader van Jezus Christus. Calvijn echter benadrukte de eenheid van Oude en Nieuwe Testament als Gods openbaring. En toch wordt het Oude Testament vaak vooral gebruikt als opstap naar het Nieuwe. In dit essay wordt ervoor gepleit om het geloof in God niet meer direct te verbinden met de Bijbel. Je zou de Bijbel ook kunnen lezen als andere klassieke teksten als de *Ilias*. Dan blijkt vanzelf dat de teksten uit de Bijbel hun waarde wel behouden. Dat is goed voor je geloof en het doet uiteindelijk ook meer recht aan de Bijbel.

Halverwege de tweede eeuw van onze jaartelling was er onder de volgelingen van Jezus Christus nog niet zoiets als wat wij nu het Nieuwe Testament noemen. Men wilde in Jezus' voetspoor gaan aan de hand van zijn woorden en daden. Dat gebeurde op basis van de verhalen van de ooggetuigen. Over de manier waarop die woorden en daden schriftelijk waren vastgelegd en over de vraag welke van die geschriften het betrouwbaarst waren, was niet veel discussie. De traditie was levend en er was ruimte voor verschillende vormen van toe-eigening van de boodschap van de opgestane Heer.

Als je de christenen van toen gevraagd zou hebben naar hun heilige boeken, dan zouden ze waarschijnlijk verwezen hebben naar wat wij nu het Oude Testament noemen. Dat had Jezus immers zelf ook gedaan, bijvoorbeeld in zijn gesprek met de Emmaüsgangers. Het feit alleen al dat hij 'Christus', de Griekse term voor het Hebreeuwse 'messias', genoemd wordt, geeft aan dat hij gezien werd als de vervulling van de messiaanse verwachting zoals verwoord in de Hebreeuwse Bijbel.

Volgens Marcion (85-160) was dat bij nader inzien te kort door de bocht. Marcion zou fortuin gemaakt hebben als reder, maar was toch vooral ook kerkelijk actief. Dat zou hij van thuis kunnen hebben meegekregen, want het schijnt dat zijn vader bisschop was in Sinope, aan de Turkse zijde van de Zwarte Zee. Marcion probeerde een plek te krijgen in de christelijke kerk in Rome. Daar schrok men echter van zijn kritische kijk op de manier waarop men de boodschap van Jezus Christus met het Oude Testament dacht te kunnen verbinden. Moeten we op basis van een nauwkeurige lezing, zo stelde Marcion, niet vaststellen dat het geloof in Jezus Christus wezenlijk anders is dan de godsdienst van het oude Israël? Sterker nog: is de vader van Jezus Christus niet een andere god dan de god van Israël?

In zijn boek *Antithesen* zette hij de verschillen op een rijtje. Zo wees hij er bijvoorbeeld op dat je in het Oude Testament leest: 'Een oog voor een oog, een tand voor een tand', terwijl Jezus zegt: 'Als iemand je op de wang slaat, bied hem dan ook de andere wang aan.' De god van het Oude Testament zegt: 'Ik, die het licht maak en de duisternis schep; die vrede geef en het kwade schep; Ik, de HEER, ben het, die dat alles doet', terwijl we in 1 Johannes 1:5 lezen, dat 'God licht is en er in hem geen spoor van duisternis is'. Dit soort grote verschillen wijst er volgens Marcion op dat de god van het Oude Testament niet dezelfde kan zijn als de vader van Jezus Christus. Beter dan om krampachtig te proberen ze toch met elkaar te verbinden is het om het lijntje door te knippen en je te concentreren op het zuivere evangelie van Jezus Christus.

Marcion kreeg veel navolging. Zijn boodschap sprak aan bij mensen die in de harde rauwe werkelijkheid van die dagen op zoek waren naar hogere zaken. De leer van Marcion werd echter ook fel bestreden. Kan men Jezus zomaar van zijn joodse wortels lossnijden? Begrijpt men zijn woorden en werken dan nog wel goed? Het is ook veelzeggend dat Marcion niet alleen het Oude Testament afschreef maar ook veel boeken die later onderdeel van het Nieuwe Testament zouden gaan uitmaken. We mogen blij zijn dat Marcion al vroeg op een zijspoor is gezet, anders zouden we in de kerk veel goede boeken hebben gemist. Maar heeft Marcion niet toch ook gelijk met zijn kritiek op heel veel exegese als inlegkunde? Ook al hoeft je het niet eens te zijn met zijn antwoorden, zijn vragen moeten wel serieus genomen worden.

Oude Testament gered?

Met het verketteren van Marcion lijkt het Oude Testament gered voor de christelijke kerk. Of het Oude Testament daarmee recht gedaan wordt, is wat anders. Het blijft toch vooral het boek van de belofte van de messias, dat pas in de vervulling van die belofte in Jezus Christus zijn ware betekenis krijgt. In de reformatie wordt dat, zo lijkt het, nog eens bevestigd door het scherpe onderscheid dat Luther maakt tussen wet en evangelie. Vaak stelt men dat het Oude Testament samenvalt met de wet, die in de eerste plaats bedoeld is om de mens zich bewust te laten worden van zijn zonde. Dat is echter een misverstand. Er zit volgens Luther ook veel evangelie in het Oude Testament. Sterker nog: het bevrijdende inzicht van de rechtvaardiging van de zondaar is ongetwijfeld gevoed door Luthers bestudering van het Oude Testament.

Vijfhonderd jaar later kan men echter constateren dat Luther wel erg weinig ruimte liet voor relativeren, laat staan voor andere visies. De reformatie was eenkennig: alles is op de Bijbel gebaseerd (sola scriptura) en er is maar één uitleg mogelijk (solus Christus). Men kan zich afvragen of dat bij alle oprechte eerbied voor de Bijbel er niet toe leidt dat de Bijbel zelf in een bepaald keurslijf wordt geperst.

Het Oude Testament in Nederland

In christelijk Nederland lijkt er altijd relatief veel aandacht voor het Oude Testament te zijn geweest. Dat heeft te maken met de calvinistische achtergrond. Calvin benadrukte de eenheid van Oude en Nieuwe Testament als Gods openbaring. Het kan niet anders of bij serieuze exegese moet men wel tot het inzicht komen dat er een duidelijke lijn zit in al die geschriften. Door geleerden als Voetius in de zeventiende eeuw en Kohlbrugge in de negentiende eeuw werd dat vast verankerd in de orthodoxie. Ook Kornelis Heiko Miskotte past in deze lijn. In zijn boek *Als de goden zwijgen. Over de zin van het Oude Testament* (1956) wil de Leidse hoogleraar laten zien hoe juist het Oude Testament, mits goed vertolkt, geschikt is om de moderne mens aan te spreken.

Zijn Utrechtse collega Arnold van Ruler mengde zich in diezelfde tijd in een discussie over de relatie tussen Nieuwe en Oude Testament met zijn boek *Die christliche Kirche und das Alte Testament* (1955). Daarin keert hij zich tegen de gewoonte om het Oude Testament alleen maar te gebruiken als opstap naar het Nieuwe. Hij suggereert zelfs dat het Oude Testament de eigenlijke Bijbel is. Miskotte, Van Ruler, Calvin en Kohlbrugge laten zich inspireren door het Oude Testament. Dit zegt iets over de kracht van de tekst, maar ook iets over de kwetsbaarheid daarvan doordat hij op zoveel verschillende manieren kan worden uitgelegd.

Het Oude Testament verdedigd

In 2007 publiceerde Brent A. Strawn een boek met de opmerkelijke titel *The Old Testament Is Dying. A Diagnosis and Recommended Treatment*. Daarin laat hij aan de hand van allerlei statistieken zien hoe weinig het Oude Testament nog gelezen wordt en maakt hij ook duidelijk hoe erg dat is voor het christelijk geloof. Dat kan niet zonder zijn oudtestamentische wortels. Daar rekent hij nadrukkelijk ook de taal en manier van denken bij. Strawn ziet hoe dat bedreigd wordt uit drie hoeken. Om te beginnen is er de frontale aanval door de 'nieuwe atheïsten' zoals Richard Dawkins. In Nederland is Paul Cliteur daarvan een goed voorbeeld. Volgens Strawn begrijpen zij het Oude Testament niet goed. Een heldere historisch-kritische benadering neemt hun de wind

Aan populariserende uitleg van het Oude Testament is er geen gebrek, maar men moet betwijfelen of daarmee ook het gewenste publiek bereikt wordt

uit de zeilen. De tweede bedreiging komt van de neomarcionieten, die in de geest van deze ketter het Oude Testament zijn gezag ontnemen. Soms gebeurt dat onbewust doordat het Oude Testament stelselmatig genegeerd wordt in de liturgie. Soms gebeurt dat ook heel bewust: het Oude Testament is interessant vanuit godsdiensthistorisch oogpunt, maar kerkelijk zou het geen gezag meer toegekend mogen worden. De derde bedreiging komt volgens Strawn van christenen die het zogenaamde 'prosperity gospel' verkondigen: God belooft de ware gelovige met welvaart. Willen we het Oude Testament redden, zo stelt Strawn, dan moeten we het beter uitleggen. De geleerden zouden ook weleens wat meer hun best mogen doen om hun inzichten voor een breed publiek toegankelijk te maken. Je kunt je echter afvragen of dat niet al

Klaas Spronk

Klaas Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit te Kampen.

voldoende gebeurt. Aan populariserende uitleg van het Oude Testament is er geen gebrek, maar men moet betwijfelen of daarmee ook het gewenste publiek bereikt wordt. Doorgaans zal het wel beperkt blijven tot preken voor eigen parochie.

Moderne belangstelling voor het Oude Testament past in de brede aandacht voor klassieke teksten. Volgens de filosoof Philip Kitcher zal de religie verdwijnen en zal de Bijbel uiteindelijk bij meesterwerken zoals die van Homerus, Shakespeare en Tolstoj worden gevoegd. Het Oude Testament zou wel eens beter tot zijn recht kunnen komen zonder de inkadering in bestaande religies van jodendom, christendom en islam. De lezing ervan wordt nu bepaald door oeverloze discussies over historische betrouwbaarheid en theologische en ethische kwesties: over schepping of evolutie, de ark van Noach, de genocide in naam van God, het stenigen van overspeligen.

Achterhaald wereld- en godsbeeld

Ik pleit ervoor om te accepteren dat de teksten van het Oude Testament gebaseerd zijn op een achterhaald wereldbeeld en op een achterhaald godsbeeld. Mijn wereld is niet plat en mijn god houdt zich niet bezig met het regelen van regen en het zenden van ziektes. Voor het lezen van het Oude Testament betekent dat niet alleen dat we kunnen ophouden met verdedigen dat de aarde in zes dagen is geschapen en met zoeken naar hout op de Ararat, maar ook dat we kunnen ophouden met het verdedigen van een god die een hele wereld laat verdrinken, volken laat uitmoorden en Baälspriesters laat afslachten.

Dit is geen oproep om het geloof in God op te geven. Waar ik voor pleit is om het geloof in God niet meer direct te verbinden met de Bijbel. Dat is goed voor het geloof en het doet meer recht aan de Bijbel

Dat klinkt misschien verdacht marcionitisch, maar je kunt ook zeggen dat het getuigt van een groot vertrouwen in de kracht van het Oude Testament. Laat het de strijd met teksten zoals het Gilgamesj-epos en de *Ilias* maar aangaan zonder dat bij voorbaat al beslist is welke tekst de beste is. Dan zullen we wel zien welke tekst zo geïnspireerd is dat hij nog steeds mensen kan inspireren. Voor het Nieuwe Testament geldt wat mij betreft hetzelfde.

Begrijp me goed: dit is geen oproep om het geloof in God op te geven. Waar ik voor pleit is om het geloof in God niet meer direct te verbinden met de Bijbel. Dat is goed voor het geloof en het doet uiteindelijk ook meer recht aan de Bijbel. Je geloof in God krijg je mee van de mensen om je heen, van je ouders en van je geloofs-gemeenschap. Het is een gedeeld optimisme over de liefde die overwint en recht dat zegeviert. Het komt voort uit een traditie waarvan ook de Bijbel deel uitmaakt. Als je het echter wilt teruglezen in of wilt bewijzen vanuit de Bijbel, dan kom je in de problemen. Beter dan dit krampachtig weg te redeneren is het om gewoon te erkennen dat dit nu eenmaal zo is. Daarmee wordt de Bijbel niet waardeloos. Integendeel, je leest erin hoe het geloof vroeger gewerkt heeft bij mensen en hoe het bij een geheel ander wereldbeeld en een zich ontwikkelend godsbeeld mensen heeft geïnspireerd kritisch en optimistisch gelovig naar zichzelf en de geschiedenis te kijken. Mijn ervaring van tientallen jaren intensief bijbellezen is dat het de moeite loont om je te blijven verdiepen in deze oude teksten. Zonder die Bijbel zou ik mijn geloof allang hebben verloren.

Studiedag

Dit artikel is een samenvatting van het gelijknamige essay in de bundel *De Bijbel in Nederland* van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Protestantse Kerk in Nederland. Over dit boek wordt een studiedag gehouden op 9 maart: Het Hoge Woord in de Lage Landen. Voor informatie en aanmelding: www.protestantsekerk.nl/bijbel-symposium